

BOLALAR INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Ismoilova Zulayxo Islomovna

Buxoro Davlat Universiteti magistri

Elov Ziyodullo Sattorovich

Buxoro davlat universiteti, tarix va yuridik fakulteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrası o'qituvchisi Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Bugungi kunda bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va takomillashtirish dolzarb masalalari yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: intellektual salohiyat, qobiliyat, isteʼdod, oʻyin, syujetli-rolli oʻyinlar, abstrakt bilimlar, genetika va irsiyat.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ

Исмаилова Зулайхо Исламовна

магистр Бухарского государственного университета

Елов Зиёдулло Сатторович

Бухарский государственный университет, историко-правовой факультет, преподаватель кафедры психологии и социологии, Доктор философии в области психологии (PhD)

Аннотация: На сегодняшний день развитие интеллектуального потенциала детей является одной из актуальных проблем. В данной статье освещены актуальные вопросы развития и совершенствования интеллектуального потенциала детей.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, способности, талант, игра, ролевые игры, абстрактные знания, генетика и наследственность.

METHODS OF DEVELOPING CHILDREN'S INTELLECT

Ismailova Zulayho Islamovna

master of Bukhara State University

Elov Ziyodullo Sattorovich

*Bukhara State University, Faculty of History and Law, Lecturer,
Department of Psychology and Sociology, Doctor of Philosophy (PhD) in
Psychological Sciences Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)*

Abstract: *Today, the development of children's intellectual potential is one of the urgent issues. This article highlights the current issues of developing and improving children's intellectual potential.*

Key words: *intellectual potential, ability, talent, game, role-playing games, abstract knowledge, genetics and heredity.*

KIRISH

Ilmiy manbalarda qayd etilishiga kora, intellekt, lotincha "intellectus" sozidan olingan bolib, u odatda aql-idrok, anglash, tushunish, faxmlash degan manoni anglatadi. Intellekt individning malum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir .

Insonning aqliy taraqqiyotini tadqiqot qilish bugungi kundagi fan oldida turgan muhim vazifalardan biri bolib qolmasdan, balki bu muammo qadimgi davrlardan beri mutafakkir, marifatparvar olimlarning diqqat markazida bolib qolgandir. Hatto mazkur masala antik dunyoda yashab, ijod etgan atoqli faylasuf olimlarning diqqatini oziga jalb qilgan. Ularning nuqtai nazariga ko'ra, inson ruhining oliy, shuning bilan birga oziga xos aqli tarkibi bo'lib, chunonchi Platon va Aristotellar olam hamda borliqni bilishning eng maqbul yo'li ekanligini ta'kidlab o'tadilar. Xuddi shu bo'lsa, aql bilishning eng yuksak bosqichi sifatida talqin qilinadi. O'rta asrga kelib, intellekt tushunchasining mazmuni va mohiyati ilm-fan mahsullariga asoslangan holda yanada kengaydi. Masalan, o'sha davrdagi eng keng tarqalgan ta'limotlardan hisoblangan sxolastikada ilohiy intellekt tushunchasi tadqiq qilina boshlandi hamda mazkur atama (termin) bilan oliy, yuksak, yuqori bilish qobiliyatlari tushuntiriladigan boldi. Mashhur faylasuf Kantning talimotiga binoan, intellekt (nemischa verstand) bu bizdagi mavjud barcha tushunchalar tuzilishining strukturaviy bilish qobiliyatidir, zotan aql (nemischa-vermest) esa metafizikaviy goyalar tuzulishining bilish qobiliyatidir.

ASOSIY QISM

Intellektual rivojlanish inson tafakkuri bilan chambarchas bog'liq, ammo u faqat fikrlash jarayonlari bilan cheklanmaydi. Inson intellekti turli funksional sohalarni qamrab oladi. U quyidagilarni birlashtiradi: aqliy qobiliyat; hissiy dunyoqarash; jismoniy madaniyat.

Intellectual rivojlangan shaxs, birinchi navbatda, har qanday hayotiy vaziyatlarga osongina moslasha oladi chunonchi: o'rganishda muvaffaqiyat qozonish, yangi bilimlarni tez va oson egallash; olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash; olingan bilimlar asosida yangi narsa yarata olish.

Intellectual rivojlanish bir nechta sohalarni o'z ichiga oladi, ularning har biri muhim rol o'ynaydi. Intellectning quyidagi turlari mavjud:

- og'zaki - atrofingizdagi odamlar bilan muloqot qilishni, dialog o'tkazishni, tengdoshlar bilan aloqani topishni o'rgatadi;

- mantiqiy - fikrlash bilan chambarchas bog'liq, fikrlashga, vazifa va muammolarni hal qilishga yordam beradi; jismoniy - harakatlarni muvofiqlashtirishga o'rgatadi, shuningdek, vosita mahoratiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

- hissiy - insonning his-tuyg'ulari va taassurotlari bilan bog'liq, o'z his-tuyg'ularini tahlil qilish va aniq xulosalar chiqarishga yordam beradi;

- ijtimoiy – jamiyat bilan aloqa o'rnatish va unda o'z o'rnini topishga yordam beradi;

- ma'naviy - insonning ichki dunyosini boyitadi;

- ijodiy - yangi narsalarni yaratishga, g'oyalaringizni haqiqatga aylantirishga imkon beradi.

Shunday qilib, inson har tomonlama rivojlangan shaxs bo'lib ulg'ayishi uchun uning aql-zakovatining barcha sohalariga e'tibor berish, shuningdek, jismoniy faoliyatni tashkil qilish kerak.

Bolalarda aqlning rivojlanishi quyidagilarga bog'liq:

- bolalar tomonidan genetik darajada olingan irsiyat; homiladorlik jarayonining tabiati: giyohvand moddalar, spirtli ichimliklar, chekish, kasallik, tug'ish davridagi hissiy holat - bularning barchasi kelajakdagi aqlning shakllanishiga ta'sir qiladi;

- bolaning turmush tarzi, uning motor va kognitiv faoliyati; oilaning ijtimoiy darajasi; temperament va xarakter; maktab ta'siri; kattalar intellektini rivojlantirish; ota-onalarning shaxsiy xususiyatlari. Bolaning aql-idrokiga ta'sir qiladigan ba'zi sabablarni o'zgartirish qiyin. Ammo ularni tuzatish mumkin.

Ta'lim chaqaloq tug'ilishining birinchi kunlaridan boshlab amalga oshirilishi kerak. Ba'zi onalar bu jarayonni hatto chaqaloq bachadonda bo'lganida ham boshlaydilar. Ushbu davrda siz intellektual sohani shakllantirishda birinchi qadamlarni qo'yishingiz mumkin. Bizning zamonamizda aqlning dastlabki poydevorini qo'yishga yordam beradigan ko'plab texnikalar ishlab chiqilgan. Kelajakdagi chaqaloqning rivojlanishiga quyidagilar ta'sir qiladi:

- rang terapiyasi; musiqa tinglash; kelajakdagi chaqaloq bilan aloqa teginish ta'siri;

- homilador onaning jismoniy faolligi;
- bola tug'ish davrida ayolni ma'naviy boyitish.

Bola tug'ilgandan keyin mashg'ulotlar davom ettirilishi kerak. Va shunga qaramay, bolaning intensiv intellektual rivojlanishi ikki yoshdan sakkiz yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Bu yoshda aqliy va hissiy soha go'daklik davrida. Siz chaqaloq bilan shug'ullanishingiz kerak: mantiqiy o'yinlar o'ynang, unga kitob o'qing, ufqlarini va so'z boyligini kengaytiring. Bolalikda kognitiv rivojlanish o'yin orqali sodir bo'lishini unutmang.

Ikkinchi bosqich uch yoki to'rt yilga to'g'ri keladi. Bu yoshda chaqaloq o'zini shaxs sifatida his qila boshlaydi, uning o'z rejalari bor, chaqaloq o'z-o'zidan hamma narsani qilishga harakat qiladi. Unga aralashish shart emas, bola faol bo'lib, dunyoni o'rganishi mumkin bo'lgan muhitni yaratish kerak. Ikkinchi bosqichda ota-onalar quyidagi omillarga e'tibor berishlari kerak:

- chaqaloqning tashabbusini rag'batlantirish;
- bajarilishi mumkin bo'lgan buyurtmalar berish;
- chaqaloqning yutuqlariga jiddiylik bilan munosabatda bo'ladi;
- ijodiy fikrlashni rag'batlantirish;
- barcha firik mavjudotlarga mehr-muhabbatni tarbiyalash, tabiatni asrashga o'rgatish.

Uchinchi bosqich - maktabgacha ta'lim. Maktabgacha yoshdagi kognitiv rivojlanish o'yin shaklida amalga oshirilishi kerak. Bu yoshda bolaning yetakchi faoliyati o'yin hisoblanadi: stol, kompyuter, ochiq o'yinlar ko'zga tashlanmaydigan muhitda yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. Masalan Maktabgacha yoshdagi bolaning kognitiv rivojlanishi, albatta, nutqni yaxshilashni o'z ichiga olishi kerak. Shuningdek, qiziqishning rivojlanishi. Shunday qilib, bolalar asta-sekin o'quv faoliyatiga qo'shila boshlaydilar. Bu yoshda odamlar bilan muloqotga e'tibor qaratish lozim. Muloqot qobiliyatlari sizga do'stlar orttirishingiz va jamoaviy faoliyat bilan shug'ullanishingizga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish maktabda o'qish uchun asosdir. Maktabga kirish bilan birinchi sinf o'quvchisi ilmiy bilimlar bilan tanishishni boshlaydi, bundan tashqari, uning ijtimoiy qobiliyatlari faol rivojlanadi. Bola sinfdoshlari va o'qituvchilari bilan munosabatlarni o'rnatishni o'rganadi. uning maktabdagi faoliyatiga ham, ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. O'smirlik davrida kognitiv qiziqish pasaya boshlaydi. Ushbu davrda ota-onalar o'smirning aqliy faolligi va kognitiv rivojlanishini

rag'batlantirishlari, uni kelgusi imtihonlarga nafaqat aqliy, balki hissiy jihatdan ham tayyorlashlari kerak. Aql-idrokni rivojlantirish yo'llari

Ajoyib variant - Maktabgacha tarbiyachiga savol berish va javob berishga o'rgatiladi, bu fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Sinflar muntazam ravishda o'tkaziladi, faqat bu holda ijobiy natijaga erishiladi. Psixologlar ota-onalarga bolalar bilan mashg'ulotlarda quyidagi omillarni hisobga olishni maslahat berishadi: bolalar bilan mashg'ulotlar o'ynoqi tarzda tashkil etiladi; darslar uchun o'yinchoqlar birgalikda qilish maqsadga muvofiqdir; ortiqcha yuklash tavsiya etilmaydi, barcha mashqlar unga mavjud bo'lishi kerak; chaqaloqning ruhi nimaga ega ekanligini payqash, uning iste'dodi va qobiliyatini aniqlash kerak; qiyinchilik tug'ilganda, siz yordamga kelishingiz kerak, siz bolani muammo bilan yolg'iz qoldirolmaysiz; maktabgacha yoshdagi kognitiv rivojlanish faol o'yin shaklida qurilgan; bolaning yutuqlarini qayd etish kerak, ijobiy natijaga erishilganda, bolani maqtash kerak; maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini o'rganish va ularni rivojlantirish kerak; maktabgacha yoshdagi va boshlang'ich maktab o'quvchilarini o'rganish quvonchini his qilishga o'rgatish kerak. Maktab o'quvchilari va o'smirlar miya tuzilishining bir qismi bo'lgan va xotira, diqqat, fikrlash va aql uchun mas'ul bo'lgan omega-3 yog' kislotalarining qo'shimcha manbasiga muhtoj.

Ota-onalar bolalarning intellektual rivojlanishi haqida nimani bilishlari kerak? Yuqorida aytilganlarga asoslanib, ba'zilar bolaning intellektual qobiliyatlarini bunday erta yoshda rivojlantirish maqsadga muvofiq emas degan xulosaga kelishlari mumkin. Ammo bu unday emas! Bolani rivojlantirish kerak, lekin uni to'g'ri bajarish muhimdir. Misol uchun, 3 yoshdan 6 yoshgacha bolangizga ko'p o'qishga va u bilan imkon qadar ko'proq muloqot qilishga, o'qigan, ko'rgan, eshitgan narsalarni muhokama qilishga harakat qilishingiz kerak. Agar shunday bo'lsa Agar siz bolangizga hisoblashni o'rgatmoqchi bo'lsangiz, u bilan barmoqlarni, ko'chadagi mashinalarni, qarovsiz itlarni yoki mushuklarni sanashni boshlashingiz mumkin. Shunday qilib, ko'chada va uyda duch keladigan hamma narsani hisoblab, hisobingizga maydalagich qo'shishingiz mumkin. Shu bilan birga, siz uning boshini raqamlar bilan to'ldirishingiz, kartalar chizishingiz yoki magnit doska bilan mashq qilishingiz shart emas. Erta maktabgacha yoshda bola bunday ma'lumotni yetarli darajada idrok eta olmaydi.

Uyda maktabgacha yoshdagi bolaning aql-zakovatini rivojlantirishning oddiy va qiziqarli usuli - birgalikda yaratish darslari. Ota-onalar bola bilan birgalikda: qalam va barmoq bo'yoqlari bilan chizish; plastilin yoki xamirdan haykaltaroshlik; ilovalar, hunarmandchilik va h.k. harakat qilib ko'ring iloji

boricha ko'proq tabiiy materiallardan foydalaning. Bolalar bog'chasida intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha ular qanday ishlaydi? Bolalar bog'chasida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirish maqsadida o'qitish dasturi asosan didaktik o'yinlarga asoslanadi. Bunday o'yinlar bolalarning o'quv jarayonini qiziqarli va hissiy jihatdan rang-barang qiladi. Didaktik o'yinlar quyidagilarga bo'linadi: Ob'ektlar bilan o'yinlar (ko'pincha o'yinchoqlar bilan) bolalar ularning asosiy xususiyatlari bilan tanishtirish, ularni ob'ektlarni guruhlash va tasniflashni o'rgatish uchun o'tkaziladi. Bunday turdagi o'yin faoliyati bolaning qobiliyatlari yaxshilanishi bilan murakkablashib, undan mantiqiy xulosalar chiqarishni talab qilishi kerak. Bolalar ob'ektlarni joylashtirish tartibini eslashdan xursand bo'lishadi, yashirin o'yinchoqlarni qidirishda qatnashadilar. Didaktik o'yin jarayonida bolaning maqsadlarini aniqlash juda muhimdir. Shunday qilib, masalan, agar asosiy maqsad ob'ektlarning nomlarini o'rganish va birlashtirish bo'lsa, unda siz bolaning e'tiborini bunga qaratishingiz kerak. Agar bolani belgilarni ajratishga o'rgatish kerak bo'lsa, unda ular o'yinda ishtirok etadigan ob'ektlarda aniq ko'rinishi kerak. Bolalar "Sehri sumka", "Nima etishmayotganini toping" yoki "Nima o'zgarganini toping" kabi o'yinlarni o'ynashni yoqtirishadi. O'qituvchi obyektlarni yashiradi, o'zgartiradi yoki qo'shadi, bolaga yetakchi savollar beradi. Stol o'yinlari obyektlarning o'zidan emas, balki ularning tasvirlaridan, masalan, rasmlar, jumboqlar, kublar shaklida foydalanishni o'z ichiga oladi. Bunday o'yinlar fikrlash jarayonlarini, diqqatni va zukkolikni rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Nutqni rivojlantirish uchun so'z o'yinlari juda muhimdir. Ular eshitish e'tiborini shakllantirishga hissa qo'shadi, bolalarni so'zlar va tovushlarni to'g'ri takrorlashni o'rgatadi va nutqni rivojlantirish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi. So'z o'yinlari to'rt xil bo'lishi mumkin: sayohat (bolalarni tashqi dunyo bilan tanishtirish uchun mo'ljallangan); topshiriqlar (sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, protsedurani tushunish qobiliyatini yaxshilashga hissa qo'shish); topishmoqlar (tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun kerak); suhbatlar (muloqot uchun zarur bo'lgan bolalar va tarbiyachilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash). Umuman olganda, shuni ta'kidlash mumkinki, didaktik o'yinlar bolalarda qiziqishni rivojlantirish, umumiy manfaatlar bilan birlashtirilgan jamoada muammolarni birgalikda hal qilish istagini rivojlantirish uchun zarurdir.

XULOSA

Psixologlardan Kettel, Golland, Makkennon, Madli kabilarning fikricha, kreativlikni o'lchab beruvchi, mezon vazifasini o'tovchi testlarni boshqarishda sinalluvchilarning shaxsiy fikri hamda mulohazalarini o'rganish hech qachon

foydadan holi emasdir. Kaliforniya universitetida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yetarlicha ijodkor bolgan insonlar sezilarli darajada intellektual ustunlikka ega bolishlari shart emas, chunki ularning intellektual darajasi o'z-o'zidan yetarlicha yuqoridir. Ijodkor shaxsning psixologik xususiyatlari mohiyati shundaki, u bolaning rostgo'ylik, tasavvur qilish ko'rsatkichi, ajablanishi, taajublanishi bilan yetuk, amaliy (turmush tajribasiga ega bo'lgan) tajriba yoshidagi kishining bilish mahoratini o'zida birlashtira olishga qodir boladi .

Shunday qilib, intellekt muammosi chet el (Garbiy Yevropa, AQSh) psixologiyasida juda keng organilgan bolib, ular turlicha nazariyalar, konsepsiyalar, yondashishlar, pozitsiyalar, yo'nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shuning bilan birga intellektni olchash mezonlari, kriteriyalari, taraqqiyot ko'rsatkichlari, oziga xos xususiyatlari, test yaratish va undan turli yoshdagi kishilar aqliy rivojini tekshirishda foydalanish xilma-xil ilmiy-nazariy negizlarga qurilgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.A.K.Shamshetova, R.N.Melibayeva, X.E.Usmanova, I.O.Xaydarov. Umumiy psixologiya. o'quv qo'llanma.- T.: «Barkamol fayz media», 2018. - 272 b.
2. Stephen F. Davis. Handbook of Research Methods in Experimental Psychology. © 2003 by Blackwell Publishing Ltd
- 3.David G. Myers. Psychology. © 2010 by Worth Publishers.